

93 Harbi'nin Romanı *Aşela*'da Yapı ve İzlek

Öz: Kimlik inşası, ideoloji aktarımı ya da geçmişi anlama arzusu gibi gerekçeler edebiyat-tarih ilişkisini temellendirir. Yazar, toplumsal hayatı derinden etkileyen tarihî olayları ve şahsiyetleri malzeme edinir. 93 Harbi olarak da adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı; Türk milletinin hafızasına kıyım, işgal ve göç ile kazınan tarihî bir felakettir. Zuhul Kuyaş'ın *Aşela* romanı 93 Harbi'ni odağına alır. Savaşı anlatan benzer kurmacalardan çeşitli yönleri ile ayrışır. *Aşela*'da ateş hattı yaygın tercihin aksine Balkanlar yerine Doğu/Kafkasya Cephesi'nden takip edilir. Savaşın seyrine Batum'daki yansımalarından ve Acara halkının gözünden ışık tutulur. Arşiv kayıtlarından hareketle 93 Harbi'ne panoramik bir çerçeve sunulmasının yanında Acar kültürü, feodalizm ve yerel güç ilişkileri gibi alt izlekler de okurun dikkatine sunulur. Bu çalışmada *Aşela*'yı türünün iyi bir örneği kılan özelliklerin anlaşılması için yapı ve izlek incelemesi yapılmıştır. Romanın yapı unsurları isim-içerik ilişkisi, olay örgüsü, bakış açısı ve anlatıcı, zaman, mekân, karakter yapıları bakımından kişiler maddeleri etrafında çözümlenmiştir. İzlekse kurgu başlığında metnin işlediği değerler işaret edilmiştir. Tarihî gerçekliği farklı dinamikler üzerinden anlamlandırması ve tahkiye unsurlarının kurgulanmasındaki nedensellik ile *Aşela*'nın nitelikli ve özgün bir tarihî roman olduğu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 93 Harbi, Acarlar, Tarihî Roman, Zuhul Kuyaş, *Aşela*.

Structure and Plot in *Aşela*, a Novel of the War of 93

Abstract: Reasons such as identity construction, ideology transmission or the desire to understand the past ground the relationship between literature and history. Author uses important historical events and people deeply affecting social life in her work. The 1877-1878 Ottoman-Russian War, also known as the 93 War, is a historical catastrophe engraved in the memory of the Turkish nation with massacres, occupation and migration. Zuhul Kuyaş's novel *Aşela* focuses on the 93 War. It differs from similar fictions depicting the war in various aspects. Contrary to common preference, the line of fire in *Aşela* followed from the Eastern/Caucasian Front instead of the Balkans. It sheds light on the course of the war through its reflections in Batumi and through the eyes of the people of Acara. In addition to presenting a panoramic framework of the 93 War through archival records, subplots such as Acar culture, feudalism and local power relations are also presented to the reader's attention. In this study, structure and plot are analyzed to understand what makes *Aşela* a good example of its genre. The elements of structure of the novel are analyzed in terms of name-content relationship, plot, point of view and narrator, time, place, people in terms of character structures. Under the heading of thematic fiction, the values and thematic problems that the text deals with are pointed out. It has been evaluated that *Aşela* is a qualified and original historical novel with its interpretation of historical reality through different dynamics and its causality in the fictionalization of narrative elements.

Keywords: 93 War, Acara, Historical Novel, Zuhul Kuyaş, *Aşela*.

TÜRKLÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
57. SAYI / VOLUME
2025-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi
Bülent SAYAK

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üni.
İnsan ve Toplum Bilimleri Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.
bulentsayak@ksu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-0293-5462>

<https://ror.org/03gn5cg19>

Gönderim Tarihi Received

19.10.2024

Kabul Tarihi Accepted

25.03.2025

Yayın Tarihi Published

01.06.2025

Atıf Citation

Sayak, Bülent. "93 Harbi'nin Romanı *Aşela*'da Yapı ve İzlek." *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 57, 2025, ss. 155-176.
<https://doi.org/10.17133/tubar.1570212>

MAKALE BİLGİLERİ / INFORMATION	
93 Harbi'nin Romanı Aşela'da Yapı ve İzlek <i>Structure and Plot in Aşela, a Novel of the War of 93</i>	
Makale Türü <i>Type of Article</i>	Araştırma Makalesi <i>Research Article</i>
Yazarların Katkı Düzeyi <i>Contribution Level of Authors</i>	Birinci Yazar: %100 <i>First Author: %100</i>
Etik Kurul Onayı <i>Ethics Committee Approval</i>	Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur. <i>The study does not require ethics committee approval.</i>
Finansal Destek <i>Financial Support</i>	Çalışmada finansal destek alınmamıştır. <i>The study received no financial support.</i>
Çıkar Çatışması <i>Conflict of Interest</i>	Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır. <i>There are no potential conflicts of interest in the study.</i>
Yapay Zekâ Kullanımı <i>Use of Generative AI</i>	Çalışmada yapay zekâ kullanılmamıştır. <i>Artificial intelligence was not used in the study.</i>
Değerlendirme <i>Review</i>	Üç dış hakem, çift taraflı kör hakemlik. <i>Three external referees, double blind.</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Screening</i>	Dergipark, intihal.net üzerinden yapılmıştır. <i>The screening was done through Dergipark, intihal.net.</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. <i>It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and that all the studies are mentioned in the bibliography.</i>
Etik İhlal Bildirimi <i>Ethical Violation Report</i>	turklukbilimi@gmail.com
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright and License</i>	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. <i>The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.</i>

Giriş

Metin Kayahan Özgül etimolojik ilişkilerden hareketle edebî türlerin soy kütüğüne ışık tuttuğu *Kandil ve İskandil*'in “Hikâyenin Romanı” adlı bölümünde (93-96) “hikâye”nin taklit, nakil ve benzeme manaları taşıyan Arapça “hakeve” kökünden geldiğini belirtir. İngilizcedeki history (tarih) ile story (hikâye) kelimelerinin akraba olduklarına vurgu yapar. Fransızca “histoire” ve Almanca “geschichte”nin hem tarih hem de hikâye anlamlarını kapsadıklarına dikkat çeker. Özgül’ün okuması tahkiyenin gerçeklik/gerçekçilik iddiasını henüz kavramsallaşma aşamasında sahiplendiğini gösterir. ‘Olmuşu ya da olması muhtemeli’ anlatma arayışı yazarın bireysel ya da toplumsal bellek kaydı olarak yüzünü ‘geçmiş’e çevirmesini beraberinde getirir. Edebiyatın tarih ile dirsek temasını gerekçelendirir (Rancière 33).

Seçili, yorumlanmış ve bir anlatı dizgesi içine konumlandırılmış yaşamışlık(lar) disiplini olarak tarih, -yeni tarihselcilerin yaptığı öznellik ve kurgusalılık şüphelerini barındırmakla beraber (Çavuş 122; Yalçın Çelik 25; Opperman 12) - geçmişteki olayların kronolojik, nesnel ve belgelerle doğrulanan tutarlı bir aktarımını sunma iddiasını taşır. Yazarın bilgi alanı, idealizasyon kaynağı ya da tecrübeler belleği biçimlerinde gördüğü tarihten beslenmesinin anlaşılır sebepleri vardır. Yazar, geçmişe yönelerek hem ‘bilinenlerden/yazılanlardan’ hareketle gerçekçi hem de tarihsel boşluklardan ilhamla tahayyül çerçevesi geniş bir kurmaca düzlem elde eder. Tarihî olay ve kişilerin popülaritesinden faydalanır (Argunşah 149-105). ‘Bilinmezi keşfetme’ ve ‘maziye öğrenme’ arzuları üzerinden okurun metne ilgi duymasını sağlar. Kimlik ve ideoloji tasarımı için köken, değer ya da kahraman inşa etme imkânı bulur. Çağına ve geleceğe vermek istediği yöne tarihi/özcü dayanaklar ve koşullar tanımlar.

Yazarın gerçekçilik arayışı, ideolojik kodlama ya da popülarite hedefi gibi nedenlerle beliren tarihî malzemeye yönelik ilgisinin “tarihi roman” türü etrafında somutlaştığı görülür (Dumantepe 294-295). “Başlangıç ve sonucu geçmiş zaman içerisinde gerçekleşmiş olan hadiselerin, devirlerin ve bu devirlerde yaşamış olan insanların hikâyelerinin edebî ölçüler içerisinde yeniden inşa edilmesi” (Argunşah 22) ve “... tarihi yeniden bina eden ve onu hayalî olarak yeniden yaratan bir anlatım şekli” (Argunşah 168) biçimlerinde tanımlanan tarihi roman ile ilgili tartışmalar metnin tarihsel gerçekliğe uygunluğu (Dural 8), kurmacanın özgünlüğü (Oylubaş Katfar 40), yazarın yorum ve tahayyül sınırlılığı gibi sorular etrafında gelişir.

Balkanlar ve Kafkasya’da ciddi toprak kayıplarıyla sonuçlanan 93 Harbi, Osmanlı Devleti’nin siyasi gücünü büyük ölçüde yitirdiğini ilan eder (Sükan 196-200; Kurat 74-81). Kitlesele göçler, ekonomik buhran ve katliamlarla Türk milletinin derin bir travma olarak tecrübe ettiği savaş, yaşandığı dönemden 21. yüzyıla edebî bellekte karşılık bulur (Uçak 483-598; Uğurcan 102-112; Ulucutsoy 121-203). Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem, Eski

Zağralı Hüseyin Raci Efendi, Âşık Derûn, Yozgatlı Hilmi, Adanalı Deli Boran, Âşık Hıfzı, Garip Usta ve Âşık Şenlik çağlarının tanığı olarak savaş izlenimlerini edebî ürünlere dönüştürürler. Hayrettin Ziya (*Dadaş Kız*, 1939), Şemsettin Ünlü (*Yukarışehir*, 1986; *Toprak Kurşun Geçirmez*, 1988), Ahmet Dumlu (*Meysun Ana*, 1990), M. Talat Uzunaylalı (*Efsane Kadın Nene Hatun*, 2006), Sadettin Kaplan (*Gazi Osman Paşa/Plevne'ye Saplanan Tuğ*, 2007), Okay Tiryakioğlu (*Kumandan/Plevne'de Unutulmuş Bir Ordu*, 2008), Hüseyin Ünal (*Plevne Düşerken*, 2010) ve Mehmet Niyazi (*Plevne*, 2011) yazdıkları romanlarla üzerinden uzun zaman geçse de tarihî facianın hafızalardaki tazeliğini koruduğunu hatırlatırlar (Aydemir 117-118).

93 Harbi'ni merkeze alan önemli metinlerden biri de Zuhul Kuyaş¹'in (1923-2014) 1985'te yayımlanan *Aşela*² adlı romanıdır. Yazar soy kütüğünün izini sürme merakıyla Kafkasların tarihine yönelir (Ezik 159-160). Aile hikâyesini öğrenme arzusu ile başlayan tarih ilgisini *Aşela*'da Acaralı kimliğini hatırla(t)maya yönelik etnik bir tarih okumasına dönüştürür (Zeyrek 179). Atalarının geçmişine ışık tutarak Acara halkını bölgenin geçmişindeki en önemli tarihsel kırılmalardan biri olan 93 Harbi etrafında irdeler. Acara'nın Türk kimliği etrafında şekillenen ve vatan tasavvuru içinde görülmesi gereken tarihî bir yurt olduğu düşüncesini işler. Dolayısıyla tarihî malzemeyi bireysel aidiyet yanında kolektif şuur yaratma arayışı çerçevesinde kullanır.

Aşela hâkim tarih yazımı ya da roman söylemi tarafından savaşın gali-biyet ve direniş sembolü olarak ön plana çıkarılan (Plevne savunması, Gazi Osman Paşa kahramanlığı) Balkan Cephesi yerine Doğu/Kafkasya Cephesi'ne odaklanır. Doğu Cephesi'ni konu edinen metinlerden farklı olarak ise Anadolu Türklüğü, Erzurum savunması ya da Gazi Ahmet Muhtar Paşa yerine Acara halkı ve Batum yansımalarını birinci plana alır. Hamasi bir anlatım ve romantize edilmiş kurmaca kişileri kullanmayı tercih etmez. Kafkasya'daki yerel güç odakları arasındaki mücadeleyi ve gelenek, ekonomi, tarih bağlamında Acara'yı merkezine yerleştirmesi ile 93 Harbi'ni işleyen diğer romanlardan farklılık gösterir. Kafkasya'ya dair bir bölge/kültür tarihi sunması yönüyle edebiyat tarihi için önemlidir.

Kuyaş, geçmişe bakışındaki seçimler, tarihsel gerçekliği ilişkisellik düzleminde yorumlama ve tarih bilgisini kurmaca kişiler dolayısıyla romancı muhayyilesinden geçirme konularındaki başarısı ile türün nitelikli bir örneğini verir. Tarihî romana dair gerçeklik, kurgu ve yorum soru(n)larının çözümlemesine dair yol haritası sunar. Edebiyatın tarihle kurduğu nitelikli ilişkiyi kavramak, *Aşela*'yı tarihî roman türünün iyi bir temsilcisi kılan özelliklerini tespit etmek için metni yapı ve izlek çerçevesinde çözümlemek gerekir.

¹ Polisiye romanlarıyla isim yapan yazarın biyografisi ve edebî kimliğine ilişkin bilgi edinmek için bk. Koyuncu; Ezik 159-180.

² Romana dair incelemeler için bk. Zeyrek 174-179; Eliuz ve Seferoğlu 68-71.

1. Yapı Unsurları

1. 1. İsim-İçerik İlişkisi

Aşela, 93 Harbi'nin Trabzon, Batum ve Erzurum'daki yansımalarını Batumlu bir eşraf kızı Aşela ile soyu Ahıska paşalarına dayanan beyzade Dursun Celal aşkı etrafında sunan bir romandır. Tahkiyenin başkişisi Aşela'nın metne isminin verilmesi savaşın hangi kadrajdan görüleceğini işaret eder. Yazarın, savaşın yanında etnik bir kültür tarihi okuması yapacağını da ima eder. Aşela ismi Ayşe'nin Gürcüce telaffuzudur. Aşela ile Dursun Celal'in aileleri Lezgi kavmine mensup, Acara topraklarında yaşayan Türkleşmiş Müslümanlardır³ (Kuyaş 37).

Bölge kimliğine göndermede bulunan isimlendirme tercihiyle roman, 93 Harbi'ne Osmanlı Devleti safında yer alan Acara milislerinin gözünden ışık tutacağını gösterir. Misakımillî'de yer alan Batum'un/Acara'nın özellikle Doğu Karadeniz/Anadolu Türklüğünün devamı tarihî bir vatan olduğu fikrini zihinlerde uyandırır (Kuyaş 317). Acarların kendilerini yaşayış, İslam-Hristiyanlık karşıtlığı, ekonomi ve ülkü birliği çerçevesinde Osmanlı-Türk birliğinin parçası olarak gördüklerini belirtir (Kuyaş 329). Siyasal ve kültürel kader ortaklığındaki kopuş ile Acarların sürgün/çözülme hikâyesinin 93 Harbi özelinde Rus tahakkümü ile biçimlendiğini anlatır.

1. 2. Olay Örgüsü

Klasik anlatım ve çizgisel akışa bağlı kurgulanan *Aşela*'da, olay örgüsü yazar tarafından 3 ana bölüm içinde sıralanır. 93 Harbi'nin kronolojik seyrini izleyen ana bölümler mekân ve zaman değişimleri gözetilerek kendi içlerinde alt parçalara ayrılır. Metinde paragraflar arası boşluklarla belirginleştirilen bölümlendirme anlayışı ile birinci ana bölüm 15, ikinci ve üçüncü ana bölümler ise 9'ar alt kısımda tamamlanır. Aşela-Dursun Celal ilişkisi ve savaşın akıbeti konularındaki belirsizlik etrafında biçimlendirilen dramatik aksiyon yazarın kompozisyonundan hareketle üç ana bölümde değerlendirilebilir.

Birinci bölümde 1877 yılının Nisan ve Ekim ayları arasında gerçekleşen olaylara yer verilir. Savaşın yarattığı sosyal kırılma etrafında kurgu kişileri

³ Acaristan'da yaşayan Müslüman nüfus kendini Acar olarak tanımlar ve Gürcülerden kesin biçimde ayırır (Zeyrek 9). Köroğlu destanını yaşatan ve Mevlid'i Türkçe okuyan Acarlar, bozuk bir Gürcüce bilmekle/tesiri birlikte Türkçe konuşur. Gürcüler, düşmanlık besledikleri Acarları "Tatar" adıyla niteler, Türk olarak görürler. Bir kısmı köken itibarıyla Kıpçak Türklerinden gelen Acarlar, Osmanlı döneminde Trabzon Sancağına bağlı Gönve Kalesi/Batum çevresinde yaşarlar. Kafkasya'da süren tarihsel Osmanlı-Rus mücadelesinde Gürcü ve Ermenilerin aksine Osmanlı lehine savaşır, Rusları karşılaştıkları her savaşta mağlup ederler. Acarların vatan ve kültürlerine yönelik istilada 93 Harbi kırılma noktasıdır. Cephede verilmeyen toprakların (Batum) Berlin Antlaşması (1878) ile Ruslara teslim edilmesi Acarların önce Rus ve ilerleyen dönemde Gürcü zulmü ve asimilasyon politikalarına maruz kalması ile sonuçlanır (Koç 1-25).

tanıtılır. Acara'daki güç ilişkileri aydınlatılır. Seferberlik ilanı ve Kafkasya'dan Trabzon'a yoğunlaşan göç ile ayak sesleri duyulan 93 Harbi'nin sivil halk üzerindeki temel yansıması gündelik yaşam düzeninin bozulmasıdır. Anlatıcı hayatın olağan akışındaki değişimi odağına başkışı Aşela'yı alarak sıradan insanın gözünden sunar. Savaş bir buçuk yıldır nişanlı olan genç kızın evlilik hayallerinin -belirsiz- bir süre daha ertelenmesi anlamına gelir. Dolayısıyla savaşın seyri/sonuçlanması bir merak unsuru olarak evlilik planının akıbetini belirler. Aşela için bir belirsizlik/engel olan savaş nişanlısı Dursun Celal'in nazarında tarihî bir fırsattır. Romantik Acara Beyi, Rusları mağlup ederek 'ata yurdu' Ahıska'yı beyliğine katma hayalleri kurar. Cephede başarı sağlayarak diğer beyliklere üstünlük kuracağını düşünür.

Savaşın iktidar imkânı olarak sunumu, bölgedeki güç mücadelesinin anlaşılmasını kolaylaştırır. Acara'nın feodal anlayışın devam ettiği ve Çemişroğulları başta olmak üzere çeşitli beyliklerin tahakküm rekabetiyle biçimlenen bir bölge olduğu aktarılır. Beyliklere benzer biçimde merkezî yönetimde de çekişmeler olduğuna işaret edilir. Osmanlı sarayı ve paşaları arasında nüfuz kurma anlayışına bağlı bölünmelerin orduyu yıprattığı vurgulanır. Gerek Acara beyleri gerekse Osmanlı ordusundaki 'dağınıklık', cepheden olumlu sonuç alınamayacağını işaretlerini verir. 24 Nisan 1877 Salı günü başlayan savaşın gidişatı, Acaralıları ümitsizliğe düşürür. Farklı cephelerde milis kuvvet olarak çarpışan Dursun Celal, kurduğu iktidar rüyalarının suya düştüğü gerçeğiyle yüzleşir. Aşela, ilişkisini gözden geçirmeye başlar. Uzun zamandır haber alamadığı nişanlısını görme ve evlilik meselesini karara bağlama arayışına girer. Dolayısıyla savaş Dursun Celal'in beylik, Aşela'nın aşk/evlilik arzusunu sorgulamasının arka planını oluşturur.

İkinci bölümde Aşela'nın düşünsel dönüşümü 'yolculuk' anlatısı etrafında somutlaştırılır. 1877 Ekim'de hamile olduğunu anlayan genç kız, nişanlı bir kadın olarak çocuk doğurmanın aile şerefine zedeleyeceğini düşünür. Gebelik krizini çözümlemek için Didinana vasıtasıyla Dursun Celal'in annesi Şayeste Hanım'a durumunu bildiren bir mektup yollar. Kaynana "şimdi zamanı değil" diyerek gelininin vekâletle acil bir nikâh kıyılması yolundaki teklifini kayıtsızlıkla karşılar. Aldığı cevapla hüsrana uğrayan Aşela çareyi Dursun Celal'e ulaşmakta bulur. Rize'deki kardeşi Fadime'yi ziyaret etme bahanesiyle yola çıkar. Hasan'ı oyuna getirerek ailesinden habersiz biçimde 8 Kasım 1877'de Erzurum'a varır. Halkın kahramanlığıyla destanlaşan Aziziye savunmasında savaşır. Çarpışma sırasında bebeğini düşürür. Yoldaşı Hasan'ın şehadetine tanıklık eder. Yaşadığı travmatik olaylar, ilk kez tattığı gurbet duygusu ve nişanlısını bulamaması onu ruhsal boşluğa sürükler. Memleketine dönüş yolunda karşılaştığı Ali Haydar'ın yardımseverliğinden etkilenir. Erzurum yolculuğu genç kızı olgunlaştırır. Ölümü, yoksulluğu, sıla hasretini, dostluğa dayanan sevgiyi gören Aşela, hayata farklı bir pencereden bakmaya başlar. Ali Haydar ile kıyasladığı Dursun Celal'den soğur. Savaş nedeniyle çıkmak zorunda kaldığı yoldan ne istediğini ve kendini bulmuş bir kadın olarak döner.

Son bölümde savaş ve savaşa bağlı şekillenen çatışmaların sonuçlanması aktarılır. 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile Batum'un Ruslara bırakıldığı ve silahların sustuğu kesinleşir. Tarihî vatanın düşmana verilmesi Acara'da bir dönemin kapandığının ve Acara kimliğinin baskı altına alınacağını habercisidir. Mağlubiyetin dışı vurumu Dursun Celal üzerinden belirginleştirilir. Sapanca'ya göç etmeyi kabullenen genç derebeyi, 'eski ihtişamını', mağrurluğunu ve gücünü yitirir. Dışsal bir engel kalmamasına rağmen evlilik isteği olumsuz karşılanır. İktidar 'kaybeden adam'ın karşısına 'öznelliğini' kazanan kadın yerleştirilir. Kaynanasına kızgın, nişanlısına yabancılaşmış Aşela 'mahalle baskısına' direnerek kendisini vatanından ve vahşi tabiatından koparacak izdivaç teklifini reddeder. Anlatının sonunda sığınağı olan tepeden denizi huzur içinde seyrederek özgürleşme idealini gerçekleştirdiğini gösterir. Romanda bir bütün olarak olay örgüsünün cephe ve cephe gerisindeki yansımalar etrafında kurgulanması ile savaşın birey ve toplum hayatında yarattığı değişim vurgulanır.

1. 3. Bakış Açısı ve Anlatıcı

Tahkiyeli metinde olayların ve karakterlerin aktarımındaki perspektif, bakış açısı ve anlatıcı unsurlarına bağlı olarak biçimlenir. "Herhangi bir romanı değerlendirirken, hikâyecinin bakış açısını kavramamız, romanın değerler sistemini ve romandaki karmaşık davranışları anlamamızı büyük ölçüde tayin eder" (Stevick 83-84). Tarihî bir döneme odaklanılan *Aşela*'da, olaylar kurmacanın bütün boyutlarını bilen tanrısal/hâkim bakış açısı ve anlatıcı gözünden aktarılır.

Düzlüğün ilerisinde viran kilise görünüyordu. Bir zamanlar, çok eskiden Kadembeyzadelerden biri bir Hristiyan kadınla, bir Rusla evlenmişti. Dinini değiştirmek istememişti kadın. Kocasını da ona bu kiliseyi yaptırmıştı. Tepenin düzlüğünde, tenhada küçücük bir şeydi. Çatısı, ön duvarı yıkılmış, sadece üç duvarı kalmıştı (Kuyas 29).

Anlatıcı Aşela ile Dursun Celal'in buluştukları kilisenin 'hikâyesine' vakıf olduğu gibi Aşela'nın gelinlik hayalleri kurduğu Batum'daki köşkün bütün ayrıntılarını da bilir. Didinana'nın kararlılığını 'taze gelin' olduğu yıllarda ispatladığından/gösterdiğinden, Aşela'nın başına buyruk mizacının çocuklukta şekillendiğinden, Kaptan Mehmet Paşa'nın lakabının "gavur paşa" olarak anılma sebebinden haberdardır. Metinde sıklıkla Aşela, Dursun Celal'in ruhsal durumlarını iç monolog ve iç çözümleme tekniklerini bir arada kullanarak dolaysız biçimde aktarır ve değerlendirir:

Tanrım bir günah işledim ama nedir? Günahımın ne olduğunu bir bilsem... Tüm yaşantısını, kısacık gençlik yıllarını düşündü. Sadece onun kendini beğenmişliğine, pervasızlığına yapılan sitemlerden başka bir şey gelmiyordu aklına... Bundan sonra kimseyi hor görmeyeceğim, kimseyle alay etmeyeceğim, evde oturup Didinana'ya bakacağım, bütün işleri göreceğim, ne derlerse yapacağım. Celal'in adını ağzıma almayacağım (Kuyas 274).

Karakterlerin iç dünyası yanında Dursun Celal'in sülalesinin Orta Çağ Gürcü Krallığına uzanan köklerine, 93 Harbi'nin farklı cephelerine ve komutanlar arasındaki anlaşmazlıklara dair verilen detaylı bilgilerle tarihî atmosferin gerçekçi biçimde yansıtılması sağlanır. Roman kişilerinin motivasyonu ve Acara bölgesindeki siyasal mücadelenin sebepleri gerekçelendirilmek istendiğinde tarihsel bilgilere başvurulur. Anlatıcı, Dursun Celal'in Çemşiroğulları ile husumetini ve Ahıska'ya sahip olma arzusunu temellendirmek için olay akışı aktarımını keserek bir tarihçi üslubuyla okura açıklamalar sunar:

1829 savaşında Ahıska Paşası ve tüm Ahıskalılarla birlikte Celal'in dedesi de, Köse Mehmet Paşa'nın yardımcı gönderdiği kuvvetlere katılıp Ahıska kalesini Ruslara karşı kahramanca savunmuştu... Sultan II. Mahmut, serhat boylarının bu cengâver halkını Ruslara esir bırakmaya razı gelmemiş ve Ahıskalıların ileri gelen ailelerine topraklar ihsan ederek, onlara devlet sınırları içinde yerleşecek yer göstermişti. Celal'in dedesine Acara suyu boyunca uzanan bu bereketli topraklar verilmiş, o da ailesini alıp bu yerlere yerleşmişti (Kuyaş 108).

Ahıska'nın Osmanlı yönetimi tarafından Jageli sülalesine verildiği, Çemşiroğullarının geçmişten gelen toprak sahipliği meselesi yüzünden Dursun Celal'e düşmanlık beslediği, Dursun Celal'in 'ata toprağı' bildiği için Ahıska'yı sahiplendiği tarihsel arka planın izahı ile anlaşılır kılınır. Hâkim anlatıcı tercihiyle 'bilinmeyen geçmişe' ışık tutulur. Tarihî nedenler dayanağında kişi ve olayların gelişim süreçlerindeki 'tetikleyici' unsurlar anlamlandırılır. Eylem ve ilişkilerin nedensellik içinde kurgulanması sağlanır.

1. 4. Zaman

93 Harbi'nin yansımalarının anlatıldığı *Aşela*'da kronolojik zaman anlayışına bağlı kalınır. 1877 Nisan ortaları-1878 Ağustos ayı arasında yaşanan olaylar gerçekleşme sıraları gözetilerek aktarılır. Zaman unsuru odağa cephenin yerleştirildiği bölümlerde günü gününe kaydedilir:

29 Mayıs akşamı Ruslar, Samepa tepelerini aldılar. 2 ve 3 Haziran günleri, Zenit ve Aşkvistavi köyünün civarında çok şiddetli dövüşler oldu. On günlük bir sükûnet ve beklemeden sonra General Oklobzio Haziran'ın dördüncü haftasında, evvelce niyetlendiği taarruza başlayabildi (Kuyaş 72-73).

...Ve Temmuz'un 28'inde Rus ordusu Arpaçay ve Gedikler mıntıkasına iyice mevzilenmeye başladı. 18 Ağustos'ta ilk denemelerini yapıp Alacadağ ile Kars arasına girmek için Küçük ve Büyük Yahni tepeleri diye anılan tepelere bir süvari hücumu yaptılar... (Kuyaş 141-142).

Dursun Celal'in savaş meydanında yaşadığı olayların küçük zaman dilimleri içinde ve gerçekleşme tarihleri anılarak anlatımı tarihî kaynaklara sadık kalma ve gerçekçilik endişesi ile ilişkilendirilebilir. Bütün kırılma noktaları ve aşamalarının tarih kitaplarında bahsedilen sıralamaya uygun biçimde tasvir edilmesiyle savaşın seyrinin zihinde canlandırılması amaçlanır. Anlatıcı ateş

hattını kısa zaman aralıkları ve olay akışı çizgisinde etraflıca sunarak 'tarihsel bilgi'nin ilgi çekici hâle gelmesini ve okur tarafından takibini kolaylaştırır.

Vaka zamanına bağlı anlatım kişi ve olaylara ilişkin 'açıklama' yapmak istendiğinde terk edilir. Kurmaca kişilerin psikolojileri ve tarihî ilişkilerin kökenleri yansıtılmak istendiğinde zamansal sıçramalara başvurulur. "Doğurgan geçmiş an"lara (Eliuz 177) dönüş yapılır. Dursun Celal'in Ahıska topraklarına romantizmle bağlılığın temellendirilmesi için ailesinin 16. yüzyıla uzanan parlak geçmişine ışık tutulur. Uzak tarihin anlatımının/aktarımının aidiyet duygusu ve değer içselleştirme yönüyle kimlik tasavvurunun şekillenmesinde belirleyici olduğu vurgulanır.

Savaşı kazanıp Ahıska geri alınınca oraya dönmek varken başka neye gidebilirdi. Ailesi yüzyıllardan beri Ahıska'da yaşamıştı. Sultan Selim zamanında tüm paşalık Müslümanlığı kabul edip Osmanlı'ya biat etmişti. Sonraları Ahıska, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir mülki idaresi hâline getirilmiş, sancak olmuştu. Ama gene de, vali-paşadan çok Jageli sülalesinin sözü geçerdi Ahıska'da... Güzel bir yaşantıydı bu. Celal'in çocukluğundan beri dinlediği bir peri masalı (Kuyuş 108).

Acarlıların Ruslara karşı mücadelesinin kökenleri sıklıkla Kırım Savaşı (1856) üzerinden hatırlatılır. Bölgenin tarihsel olarak siyasal ve kültürel bağlamda Osmanlı Devleti'ne bağlılığı işaret edilir. Aşela-Dursun Celal ilişkisinin temellerini vermek için 1875 yılına uzanılır. Şayeste Hanım, Didinana ve Mehmet Ağa'nın karakteristik özellikleri çocukluk ya da gençlik yıllarına dönüşlerle sunulur. Tarihi olay örgüsünün çizgisel, karakterleştirme ve kişiler arası ilişkilerin geriye dönüş tekniğiyle kurgulanması zamanın metindeki diğer yapı unsurlarını besleme amacıyla bilinçli şekilde kullanıldığını gösterir.

1. 5. Mekân

Aşela'da 93 Harbi'nin Doğu cephesi merkeze alınır. Trabzon-Batım-Erzurum çevresinde cereyan edenler olaylar anlatılır. Zaman unsurundaki dikkat, mekânda da gözetilir. Mehmet Ağa'nın konağı, Ali Haydar'ın Trabzon'daki evi, Tiflis'teki düğün konağı ve İbrahim Ağa'nın Erzurum'daki evi gibi kapalı mekânlar yüzeysel bir anlatımla ve anlatı kişilerinin duygu durumu etrafında betimlenir. Bu çerçevede Celal'in köşkü Aşela'nın gelin olma hayatının göstergesi olarak ele alınır. "Mermer balkonlu", "mermer merdivenli", "sarayı andıran" köşk (Kuyuş 8) genç kızın maddi zenginlik ve yuva kurma idealini işaret eden bir mekân olarak kısaca tanıtılır. Celal'i bulma ümidiyle gidilen Erzurum'daki ev, Aşela'nın hayal kırıklığı ve sıra hasreti ile beliren mutsuzluğunun yansıması olarak soğukluk, bakımsızlık, yoksulluk ve kasvet gibi olumsuz özelliklerle birkaç cümlede anılır.

Kapalı mekânların bireysel duyuş imleyicisi olarak yüzeysel biçimde işlenmesine karşılık savaşın odağa alındığı bölümlerde açık mekânlar detaylı biçimde anlatılır. 'Ateş hattı'nı gerçekçi biçimde betimleme endişesi ile muharebelerin gerçekleştiği bütün alanlar sıralanır ve coğrafi özellikleri hakkında

bilgi verilir. Kintrişi Nehri, Çürüksu, Samepa Tepeleri, Kvirike Dağları, Zivin, Arpaçay, Alacadağ, Kızıltepe, Soğanlı Dağları, Yahni Tepesi ve Aziziye me-
tinde zikredilen ve savaşın nabzının tutulduğu mekânlar olarak dikkat çeker.
Kafkasya topraklarının detaylı tasviri ile bölgenin düzenli ordu taarruzundan
ziyade gerilla muharebesine elverişli oluşu üzerinde durulur. Yörenin yerli
halkı oldukları dolayısıyla coğrafyayı çok iyi bildikleri için Acaralıların Rus-
lara karşı hâkimiyet kurdukları ifade edilir.

...Şimdilerde ise Aşkva Nehrini aşır, tropikal bir ormanlığa geç-
mekte olan Rusların karşısında ve Kintrişi suyunun kuzey sahillerindeki
ormanlarda yalnız dört bin kadar Acaralı milis kuvveti çarpışıyordu... Ara-
ziyi çok iyi bilen ve son derece keskin nişancı olan bu birlikler bir aydan
beri Rusların ormanı geçip Kintrişi suyunu aşmasına karşı duruyorlardı.
Ruslar, geçilmesi çok müşkül olan bu orman ve nehirlerin arasında orduya
elverişli yol bulmakta güçlük çekiyorlardı. Muntazam yol olarak tek bir
geçit olan şoseyi takip etmeyi denemişler fakat bu yol sahile çok yakın geç-
tiği için Türk donanmasının ateşi karşısında gerilemeye mecbur olmuşlardı.
Arazinin içeri kesimlerinde, yüksek dağlar ve ormanlar hiç geçit vermi-
yordu (Kuyaş 48-49).

Eserde Kafkasya'nın tabiat koşulları savaşın gidişatı dışında Acaralıla-
rın kültürünü biçimlendirme yönüyle de ele alınır. Mülkiye'de tahsil gören Ali
Haydar büyük şehir ile kıyasladığı 'şirin Acara kasaba'sında ormandan kereste
indirme ve beylik taslamaktan başka yapılacak bir iş olmadığından yakınır
(Kuyaş 34-35). Şehirli bakışın iç sıkıntısı ile seyretmesine karşılık, bütün ha-
yatını burada geçiren Aşela, Didinana ve Dursun Celal, Acara'yı bir cazibe
merkezi olarak görür. Başka bir yerde yaşama ihtimalini yok sayar. 'Muhacir'
olmayı reddederek Rusların istila tehdidine rağmen canları pahasına yurdunu
savunur. Çünkü zorluklara dirençli, özgür ruhlu Kafkas halkının ruhunu
Acara'nın geniş ormanları ve zengin doğası şekillendirir. Dursun Celal'in Sa-
panca'ya göç etmeyi kabullendikten sonra 'beyliğini/itibarını' yitirmesi; Aca-
ralıların farklı bir mekâna aidiyet beslemesinin ve başka bir yerde 'kimliğini'
korumasının mümkün olmadığını düşündürür. Mekânla kurulan bağın kaybı-
nın kimliksizleşme ile sonuçlanacağını duyurur. Bu bağlamda toprağın insanı
belirlediği fikri imlenir. Aşela'nın hırçınlığı, vahşi bir tabiat içinde yetişmesi
üzerinden anamlandırılır. Başına buyrukluğu insanlardan uzaklaşıp coşkun
deniz ve yüksek tepelere sığınma arzusu ile gösterilir:

Tepeye varmıştı. Küçük düzlüğe gelince kendini çimenlerin üzerine
attı. Nefes nefese kalmıştı. Biraz soluklandıktan sonra dizlerinin üzerinde
yürüyerek hala orada duran küçük kütüğün yanına gitti. Yaslanıp oturdu.
Aşağı baktığı zaman evini, çarşığı ve tüm kasabayı görebiliyordu. Her za-
manki yeriydi burası onun. "Buradan her şeyi görebilirim. Üstüme gelir-
lerse kaçırım. Taa... Rize'ye kadar giderim. Yolları öyle iyi biliyorum
ki..." diye söylendi. Derin bir soluk alıp denize baktı. Deniz gözlerinin
önünde uçsuz bucaksız uzanıyordu. Bütün bu güzelliği, sevdiklerini, her

şeyi bırakıp sazlık bir göl kenarında yaşamak için mi gidecekti. Hayır, bu kadar sevmiyordu Celal'i (Kuyaş 353-354).

Mekân-iklim-insan ilişkisi çerçevesinde Acaralıların savaşçı, korkusuz ve mücadeleci bir halk oluşu yaşadıkları zorlu çevre şartları ile gerekçelendirilir. Kadınların sosyal hayatta aktif rol üstlenmesi coğrafya koşulları ile ilişkilendirilir. Fındık üretimi ve ormancılık dışındaki ekonomik faaliyetlerin sınırlılığı ve yöre içi evlilik geleneği vurgulanarak Acara'nın kapalı ve muhafazakâr bir toplum oluşunun maddi temelleri işaretlenir. Aşela ve ailesinin sürgün edilmeye direnişleri üzerinden Acaralıların vatanlarına duydukları bağlılık gösterilir. Dolayısıyla metinde kişilerin iç dünyası ve Acaralı kimliğinin somutlaştırılmasında mekân unsurundan yoğun biçimde faydalanılır.

1. 6. Karakter Yapıları Bakımından Kişiler

Başkişi

Tahkiyeli metinlerde yapıyı oluşturan bütün unsurların merkezi olan, değişim ve çatışma süreci yaşayan, olayların ve tematik değerlerin kendisi etrafında şekillendirildiği karakter başkişi⁴ olarak tanımlanır (Freidman 143). *Aşela*'da başkişi rolünü Aşela ve Dursun Celal üstlenir. Birbiriyle nişanlı olan her iki kahraman da fiziksel ve ruhsal bağlamda yolculuğa çıkar. Sınanma aşamalarından geçer ve açmazlara düşer. Savaşın başından sonuna büyük bir değişim geçirir. Kurgunun iki karakter merkezinde geliştirilmesi savaşın cephe/Dursun Celal ve cephe gerisi/Aşela ile çok boyutlu biçimde gözlemlenmesine imkân sağlar. Bireysel/Aşela ve toplumsal/Dursun Celal iktidar arzusunun tartışmayı kolaylaştırır. Savaş, nikâhın ertelenmesini beraberinde getirerek Aşela'nın aşk kavrayışını ve kadınlık konumunu gözden geçirmesine neden olur. Koşulsuz biçimde bir erkeğin tahakkümü altında yaşama düşüncesinin sorgulanmasına imkân sağlar. Teslimiyet yerine irade göstermeyi tercih ettiği Aşela'nın 'kendilik'/güç istencini yansıtır. Aşela'nın aksine Dursun Celal'in otorite sorunu özel alan yerine kamusal düzlemde şekillenir. Beyliğini geçmişinin görkemli zamanlarında olduğu gibi güçlü kılma ve rakip beyliklere 'söz geçirme' idealleri toplumsal iktidar arayışını dışa vurur. Başkişilerin eylem motivasyonları ve iktidar anlayışlarına bağlı değişimlerini anlamak için mizaç, sosyal çevre ve gelişimlerini irdelemek gerekir.

Kadembeyzade Mehmet Ağa ile Meliha Hanım'ın çocuğu olan Aşela, tabiatla iç içe büyümüş, münzevi, romantik, başına buyruk ve güzel bir genç kızdır. Küçük yaşlarından itibaren at binip silah kuşanır. İsteklerini zorla da olsa yaptırması, aynalı dolapta 'kendini seyre dalması' ya da 'cinsel arzuları konusundaki farkındalığı' onun narsistik özellikler ve güç istenci taşıdığını

⁴ Kişilerin incelenmesinde W. F. Harvey'in anlatıdaki işlevi ve karakteristik özellikleri esas alan "Başkişi, Norm Karakter, Kart Karakter, Fon Karakter" (Stevick 167-194) tasnifinden hareket edilmiştir.

düşündürür. Didinana'nın sözünün geçtiği konaklarında benliğini tatmin etmesi olanaksızdır. Ev işi yapmak ve aile bireylerinin kaydında yaşamak onu günden güne huzursuz eder. Kendisini tatmin edecek çıkış yolunu saygın bir evlilikte görür. Batum Beyi Dursun Celal'le izdivacı ona kendi köşkünün hanımı olma fırsatını verecek ve ikbal kapılarını aralayacaktır. Ancak bu hayaller bir türlü gerçekleşmez. Önce Çemşiroğulları ile Dursun Celal arasındaki husumet ardından patlak veren savaş düşüncesini geciktirir. Dul kalma, kasabadan güçsüz/sakat bir erkeğe verilme korkuları uykularını kaçıtır. Kocaya kaçan kız kardeşi Fadime'ye, kasabanın fakir ama 'mutlu/evli' çiftlerine imrenerek cep-heden olumlu haberler bekler. Umduğu müjdeyi alamadığı gibi Dursun Celal'in bebeğini taşıdığı gerçeğini öğrenir. İlk günden itibaren bebeğini kurtulması gereken bir yük olarak görür. Nikâhsız gebeliğin yarattığı endişe ile aile büyüklerini göz ardı ederek ve Hasan'ın canını hiçe sayarak Erzurum'a Dursun Celal'i bulmaya gider. Amacını gerçekleştiremediği gibi çatışma ortamında kalarak bebeğini düşürür. Yaralı hâlde oldukça sıkıntılı ve yalnız günler geçirir.

Dursun Celal ve ailesinin ilgisizliği, gurbetteki yalnızlık ve yaşadığı zorlu günler onu hayatı üzerine düşünmeye zorlar. Şikâyet ettiği eski zamanlarını özler. Memleketine ulaştığında genç kız toyluğunu üzerinden atmış olgun bir kadına dönüşür. Bencilliğinden dolayı pişmanlık duyar. Ali Haydar'ın kendisine yönelik sevgisini ve fedakârlığını fark eder. Beyliğini/gücünü yitiren Dursun Celal'in evlenme teklifini reddederek Trabzon'da kurduğu işlerle yıldızı parlayan ve aşkı için emek veren Ali Haydar'a gönlünü kaptırır. Dursun Celal'in aksine Ali Haydar onu 'deliliği' ile kabul etmekte 'kendisi olmasına' imkân tanımaktadır. Özgürlüğü/aşkı bencil arzular ve maddi hayat ile tanımlayan bir genç kızın gerçek mutluluğu aile aidiyeti, özveri ve kendilik bilinci ile anlamlandıran bir kadına dönüşümü Aşela temsilinin hikâyesini verir.

Babasını küçük yaşta kaydeden Şayeste Hanım'ın oğlu Dursun Celal, Batum'un ileri gelenlerinden Jageli sülalesine mensup tez canlı bir derebeyidir. Beyliğinin işlerini yürütme ve topraklarını genişletme sorumluluğu hayatını yönlendirir. Toplumsal iktidar arzusu konusundaki ilk krizi nişan tercihiyle yaşar. Ailesi ondan Çemşiroğullarının kızı Advıye ile evlenmesini, toprak anlaşmazlığı yaşayan beylikler arasında sulh sağlamasını bekler. Ancak beyzadenin Aşela'yı seçmesi beklentileri boşa çıkarır ve sorunların büyümesine neden olur. Çemşiroğulları kızlarının reddedilmesini sindiremez, Şayeste Hanım'ın gelinini 'kaldıracaklarını' duyurur, Dursun Celal'e hasımlık güderler. Düşmanlarının tacizleri nedeniyle evlilik meselesini erteleyen Dursun Celal yaklaşan savaşı sorunlarını çözmek için bir imkân olarak değerlendirir. Osmanlı Devleti'nin Rusları hezimete uğratmasıyla kendisine ata yurdu olan Ahıska/Güney Acara topraklarının açılacağına inanır. Orduya hizmeti dolayısıyla taltif edileceğini ve böylece Çemşiroğullarına üstünlük kuracağını düşünür. Milis kuvvet olarak içinde yer aldığı 93 Harbi, ümitlerini boşa çıkarır. Balkanlardan ve Doğu cephesinden gelen olumsuz haberler Ahıska sarayını

elde etmek bir yana Batum'daki köşkünü de kaybedeceğini duyurur. Görev yaptığı mevzilerde ölümün soğuk yüzü, yoksulluk, diğer Batum beylerinin hasmane tavırları, Osmanlı paşalarının küçümseyici bakışları ile karşılaşır. Beylik gururu incinir. Romantik ideallerinin bir karşılığı olmadığı gerçeği ile yüzleşir. Yiğitçe çarpıştığı savaştan mağlup, topraklarını yitirmiş ve Sapanca'ya göç etmek zorunda kalan 'sıradan biri' olarak geri gelir. İktidar arzusuyla çıktığı yolda nişanlısını ihmal eder ve güçsüz bir adama dönüşür:

Celal, merdiven altına gelince durdu, atından inip bir kenara bağladı. Hareketleri o kadar ağır, zoraki gibi görünüyordu ki, neredeyse attan inmeyip, oradan konuşmayı yeğliyor sanılırdı. Topluca oturan kadınlara çekingenlikle baktı. Aşela ilk defa Celal'in çekingen hâlini görüyordu. Hayretle bakıyordu genç adama. Öyle zayıf, hasta bir hâli yoktu. Tersine şişmanlamıştı. Yalnız değişen bir şey vardı... Onu elinden tutup oyuna götürüveren, her istediğinin yapılmasını isterce bakan azametli hâli yoktu artık...Sanki bu bir senede savaşla birlikte bir şeyler yitirmişti bu adam. Kendi hâlinde, yakışıklıca genç bir şehirli yabancı vardı karşısında. 'Yoksa hep böyleydi de ben mi olmasını istediğim gibi düşündüm onu...' diye geçirdi aklından. İki sene evvelki tecrübesiz, nazlı hayalperest Aşela mı sevmişti bu adamı... Çohasının içinde ince uzun, mutlu ve güçlü asilzadeyi sevdiğini sanmıştı. Şimdi karşısında varlıklı bir çiftçi vardı (Kuyaş 346).

Güçlü bir asilzadeyken 'süngüsü düşmüş bir asker' hâline gelen Dursun Celal, iktidar arzusunun kırılmasını ve değişkenliğini ima eder. Derebeyliklerin merkezi otoriteler karşısında miadını doldurmuş yapılar olduklarını gösterir. Salt şiddet ve mülkiyet tekeline bağlı kurulan iktidarların, 'rıza üretimi' konusunda başarısız kalacaklarını ve hâkimiyetlerini yitireceklerini duyurur. Değer, program ve sembolik kültürden yoksun güç istencinin birey ve toplum açısından hüsrarla sonuçlanacağını ilan eder.

Norm Karakterler

Başkişinin kusurlarını yansıtan, toplumla iletişimini sağlayan, eksiklerini tamamlayan ve sağduyuyu temsil eden kurmaca kişiler norm karakter olarak tanımlanır (Harvey 179). Norm karakterler eserin tematik bağlamını destekleme, güçlendirme ve derinleştirme işlevi üstlenirler. Romanda norm karakterler Didinana, Şayeste Hanım ve Ali Haydar olarak işaretlenebilir.

Aşela'nın büyükannesi Kadembeyzade Pembegül Hanım metinde 'Gürcü Gelin' ve 'Didinana' adlarıyla anılan otoriter ve felçli bir ihtiyardır. Torunu başta olmak üzere bütün bölge halkı Acara geleneklerinin temsilcisi yaşlı kadını sayar ve ondan çekinir. Büyük oğlu Mahmut'u Kırım Savaşı'nda kaydeden Didinana çok sevdiği torununun mutluluğunu görmek ister. Aşela'nın düşün hazırlıklarını idare eder. Nişanın gecikmesi ve 'hamilelik' sorunu gibi krizleri çözüme kavuşturmak için sorumluluk üstlenir. Cephe gerisinde eldeki kıt kaynakların planlı kullanılmasını sağlayarak 'eşraf ailesi'ne yaraşan itibarı zor zamanlarda da korumayı başarır. İnatçı ve aceleci mizaca

sahip torununu dizginler. Aile bağlarını sahiplenme ve saygın bir hanım olma yolunda Aşela'ya rol modeli olur.

Dursun Celal'in annesi Şayeste Hanım genç yaşta 'eğlenceye düşkün' kocasını kaybetmiş güçlü bir kadındır. Beyliğin işlerini yönetir. Oğlunun romantik mizacına karşılık son derece gerçekçidir. Dursun Celal'in Adeviye yerine Aşela'yı tercih etmesinin yanlış olduğunu dile getirir. 93 Harbi ve Çemşiroğlu çatışmasının beyliğin geleceğini tehdit ettiğini öngörür ve ailenin Sapanca'ya taşınması için hazırlık yapar. Öngörüsünde haklı çıkar. Savaş sonunda ailenin maddi birikimini korumayı başarır. Oğlunu planlı ve rasyonel olmaya çağırarak sağduyuyu temsil eder.

Aşela'nın amca oğlu ve âşığı Kadembeyzade Ali Haydar eğitilmiş, siyasal bilinci yüksek ve ayrıksı bir gençtir. Derebeyliğin sonunun yaklaştığını anlayarak küçük burjuva olmaya çalışır. Rusya ile savaşa olumlu yaklaşan yöre halkının aksine savaşın Osmanlı Devleti için felaketle sonuçlanacağını değerlendirir. Döneminin bütün aydın milliyetçileri gibi Mithat Paşa'nın yaklaşan savaşı önlemek için çabaladığını ancak sarayın iş bilmezlikle çabaları boşa çıkardığını ve Mithat Paşa'yı görevden uzaklaştırdığını dile getirir. Mülkiye Mektebi'nde aldığı eğitimle Genç Osmanlılar Cemiyeti'ni destekler. Ahmet Muhtar Paşa'nın iltifatına mazhar olarak cephe gerisinde Osmanlı ordusuna hizmet eder. Savaşta yararlılığı dışında etrafındaki insanlara sağladığı fayda ile de saygınlık kazanır. Ailesinin ticari işlerini yönetir. Aşela'yı içine düştüğü 'Erzurum yalancı' sorunundan kurtarır. Öngörülerindeki isabeti, bilgi birikimi ve yardımseverliği ile ön plana çıkan Ali Haydar romanda hem akılcılık, politik şuur ve gerçekçiliğin sesi hem de Aşela'nın kendini keşfetmesine rehber olma vazifesi üstlenir. Romanda norm karakterler Aşela ve Dursun Celal'i yönlendirerek toplumsal değerleri imlerler.

Kart Karakterler

Tahkiyeli metinlerde olumlu ya da olumsuz tek bir değeri imleyen, psikolojik derinlikten yoksun kişiler kart karakter olarak tanımlanır. Bu karakterler okurun zihnindeki hazır imajın harekete geçirilmesini sağlar ve kurgu boyunca değişim geçirmez (Çetişli 38). *Aşela*'da Hanife Teyze ve Çemşiroğlu Mansur Bey olumsuz; Şevket Ağa, Hasan, Milis Kumandanı Ali Paşa ve Ahmet Muhtar Paşa olumlu kart karakterlerdir.

Kadembeyzadelerin gelini Hanife Teyze ailede hiç kimse tarafından sevilmeyen dedikoducu bir tiptir. Sürekli göz hapsinde tuttuğu Aşela'nın evliliğe dair endişelerini artırır ve itidalli düşünmesini engeller. Çemşiroğlu Mansur Bey, toprak anlaşılmazlığından dolayı güttüğü düşmanlıkla Dursun Celal'in cepheden cepheye sürülmesine ve evliliğinin gecikmesine neden olur. Olumlu kart karakterler ise sadakat, idarecilik ve yardımseverlik özellikleri ile ön plana çıkarak başkışileri desteklerler. Şevket Ağa savaşmayı öğrettiği, çiftliğini yönettiği Dursun Celal'e manevi babalık yapar. Hasan, Kadembeyzade ailesinin evlatlığı ve hizmetçisi yaşanan her sorunda aileye/Aşela'ya yardımcı

olur. Liyakat sahibi komutanlar Ali Paşa ve Ahmet Muhtar Paşa Ruslara karşı başarılı bir mücadele yürütür, emirleri altındaki Dursun Celal'i gözetirler. Romandaki kart karakterler temsil ettikleri özelliklerle olay örgüsü ve başkişilerin ruhsal değişimini somutlaştırırlar.

Fon Karakterler

Tahkiyeli metinde kimlik, “önem ve boyut kazanmaksızın” varlık gösteren kişiler fon karakterler olarak belirlenir (Harvey 180). 93 Harbi ve Acara kültürünün merkeze alındığı Aşela'da fiktif ve tarihî şahsiyetlerden oluşan kalabalık bir fon karakter kadrosu dikkat çeker. Kadembeyzade Mehmet Apa, Kadembeyzade Osman Ağa, Meliha Hanım, Fadime, Güllişan, İbrahim, Zeliha, Ebe Naciye, Çürüksulu Mahmut Bey, Çürüksulu Hasan Bey ve Advıye Aşela-Dursun Celal ilişkisi eksenindeki olayların gelişiminde rol üstlenir. Lofçalı İbrahim Derviş Paşa, Kurt İsmail Hakkı Paşa, Kaptan Mehmet Paşa, General Şelemetev ve General Denibekov gibi tarihî kişiler, cephedeki mücadelenin aktarılmasında başvurulmuş fon karakterler arasında yer alır. Romandaki fon karakterler aracılığıyla başkişilerin çatışmalarına ve tematik değere ışık tutulur.

2. İzleksel Kurgu

Tarihî bir roman olan Aşele'nin izleksel kurgusunun KORA şemasındaki (Korkmaz 103) görünümü şu şekilde gösterilebilir:

	Ülküdeğer (Tematik Güç)	Ara değer (Ara güç)	Karşıdeğer (Karşı Güç)
Kişi Düzlemi	Aşela Ali Haydar Didinana Ahmet Muhtar Paşa	Dursun Celal	General Şelemetev General Denibekov Çemşiroğlu Mansur Bey Kurt İsmail Hakkı Paşa
Kavram Düzlemi	Aşk/sevgi Özgürlük Yurtseverlik Liyakat Merkezîleşme Değerlere bağlılık (aile, gelenek, Acar kültürü)	Geçmişe özlem İktidar arzusu	İşgal Göç Yoksulluk Feodalite Yozlaşma (otorite boşluğu, çıkarıcılık)

Simge Düzlemi	Karadeniz Dağ Viran kilise Batum'daki köşk	Ahıska sarayı Osmanlı ordusu üniforması	Şiddetli yağmur ve kış Sapanca'daki çiftlik Krupp topları Boş ambar Muhacirler
----------------------	---	---	---

Aşela'da temel izlek 93 Harbi'nin Kafkasya ve Doğu Anadolu'daki seyri ile bölge halkı üzerindeki yansımalarıdır. Savaşın günü gününe farklı cephelerden nabzının tutulması, Osmanlı ve Rus kuvvetlerine ilişkin asker, kayıp ve teçhizat bilgilerinin sıralanması, savaşı coğrafi şartlar, bürokrasideki iktidar mücadeleleri ve yerel güç dinamikleri düzleminde anlamlandırma çabası metnin arşiv kayıtlarına sadakatini/hâkimiyetini ortaya koyar. Tarihî gerçekliği aktarma arzusunda olduğunu gösterir. Mesut Uyar "Bir Yenilginin Askerî Hikâyesi: 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşının Osmanlı Cephesi" (22-29) adlı makalesinde Osmanlı ordusunun başarısızlığının planlama hatası, ikmal hatlarındaki kopukluk, emir-komuta zincirindeki çözülme ve liyakatsiz yönetim anlayışından kaynaklandığını ileri sürer. Tarihî vesikalara dayandırılan bu tespitler *Aşela*'da da vurgulanır. Anlatıcı Erzurum Valisi Samih Paşa üzerinden düşmanın gıda stoku ve asker sevkiyatı konusunda bilinçli davranıldığını, Ruslarla ticareti kesmeyen Osmanlıların ise savaş hazırlığında/planlamasında başarısız olduğunu dile getirir:

Rus müteahhitleri kereste ve kendir-kenevir alışını durdurup, zahire satın almaya güç verdikleri zaman bu iş anlaşılmalıydı. Fakir halktan yüz kilo, elli kilo zahireyi alıp götürmesi kuşku vermedi mi size? Rusların savaşta en çok güvendikleri şeyin kış mevsimi ile açlık olduğunu bilmeniz gerekirdi (Kuyaş 42).

Cephelerdeki nakliye sorunlarına dikkat çeker:

Türkler, her zamanki tevekkülleri ve her şeyi Allah'a havale etme alışkanlıklarıyla işleri ağırdan alıyorlardı. 12'den 24'e kadar toplanmış redif taburları Trabzon'dan Batum'a sevk edilmek için on beş gün beklediler. Ancak, harbin haftasında Batum garnizonuna iltihak edip Hasan Paşa'nın emrine girebildiler (Kuyaş 48).

Derviş Paşa, Ahmet Muhtar Paşa ve Kurt İsmail Hakkı Paşa arasındaki anlaşmazlığı dile getirir. Sarayın kendisinden güçlü figürler görmemek için kurmay takımı içindeki uyumsuzluğa göz yumduğunu ve ordu içindeki hiyerarşiyi aşındırdığını belirtir:

Kumandanlar arasında hangisi sevişip anlaşır ki... Kurt İsmail Paşa, Derviş Paşa... Bunlar yaşlı kuşaktır. Bir zaman emrinde küçük bir subay

olarak görev almış olan 38 yaşındaki mektepli Ahmet Muhtar Paşa'nın emrinde çalışmaya razı olurlar mı? 4. Ordu Müşiri Muhtar Paşa'yı, Kurt İsmail Paşa pek rahat ettirmeyecek gibime geliyor (Kuyaş, 57).

Panoramik bakışla verilen bilgiler ışığında Osmanlı açısından mağlubiyetin kaçınılmazlığını ve sebeplerini izah eder.

Romanda savaş izleğine bağlı olarak şekillenen önemli meselelerin başında savaşın halktaki iz düşümleri ve yarattığı kaotik ortam gelir. Savaş söylentisi ile halkta Kırım Savaşı'na dair 'acı hatıralar' canlanır. İşgal ve Rus zulmü korkusu baş gösterir. Savaşın başlamasıyla duyulan endişenin yersiz olmadığı anlaşılır:

Bu masrafa eldeki, avuçtaki pek dayanmayacak gibiydi. Biriken altınlar erimeye başlamıştı bile. Ambarlara gelince boşalmak üzereydi. Yeni mahsulü de kadınlarla çocuklar kaldıracaktı bu sene. Kadının kazdığı kuyudan su mu çıkardı ki... Zaten mahsul dediğin neydi? Mısırda fasulya... Hani bunun yağı şekeri (Kuyaş 85).

Erkekler silahaltına alınıp. Ticaret ve tarımsal üretim durur. Kıtık ve yoksulluk sosyal düzeni tehdit eder. Savaşın sonunda korkulan gerçekleşir, Ruslar Osmanlı topraklarını işgal eder ve felaket yaşanır. Ata yurtlarını ve sevdiklerini yitiren insanlar açlık, sefalet ve şiddet baskıları altında ezilerek topraklarını terk etmek zorunda kalırlar. İşgalin kesinleşmesiyle birlikte Dursun Celal'in kırılğan bir adama dönüşümü ya da Osman Ağa'nın felç geçirmesi düzenlerini, özgürlüklerini ve sosyal konumlarını kaybeden halkın yaşadığı derin travmayı örnekler.

Aşela'da bölge halkının savaşa yaklaşımları üzerinden feodalizm sorunu gün ışığını çıkarılır. Merkezîleşmenin ve ulus devlet bilincinin önemi vurgulanır. Bu durumun romandaki göstergeleri feodal beylerin halk üzerinde mutlak otorite oluşları, kendi aralarında sürdürdükleri mücadele ve savaşma motivasyonlarıdır. 93 Harbi'nde savaşan yöre halkı Osmanlı ordusunun komuta kademesinden ziyade bağlı oldukları yerel iktidarın emirlerini dinler. Öyle ki Çürüksulu Hasan Bey'in adamları beylerinin ölümünü görmeleri üzerine çözülür ve savaş meydanını terk eder. Osmanlı kumandanları Acara beylerine sözlerini geçirmede, Acara beyleri ise Osmanlı kumandanlarının hiyerarşisi altına girmede sorun yaşarlar. Çemşiroğulları ile Ahıskalı Dursun Celal arasındaki çekişme savaşa rağmen sönümlenmez. Çemşiroğulları Rus tehlikesini rakip beyliğe üstünlük kurmak için bir fırsat olarak görür. Toprak ağaları savaşı kazanarak kendi konumlandırmalarını güçlendireceklerini ve arazilerini genişleteceklerini düşünürler. Dursun Celal'in Ruslarla savaşma hevesi olası zaferle ata topraklarının/Ahıska'nın kendisine verileceği hayalinden ileri gelir. Yerel iktidar arzularının ve ihtilafların gölgesinde süren savaşın başarısızlıkla sonuçlanması feodalizmin ve ulus devlet bilincinden yoksunluğun devlet yönetimi açısından büyük birer sorun olduğunu ortaya koyar. Ortak

beklentiler, duygudaşlık ve merkezî otoriteden mahrum toplumların özgür ve müreffeh bir hayat yaşama imkânları olmadığını gösterir.

Romanın sosyal düzlemde üzerinde durduğu bir başka mesele özgün bir yapı olan Acar kimliğidir. Anlatıcı dil, âdet, gündelik yaşam pratikleri gibi unsurlar etrafında Acaralılar/Acarların Müslüman ve Türkleşmiş bir etnik grup olduğunu belirtir. Acara kültürünü Anadolu Türklüğünün devamı/uzantısı bir söylem biçiminde ele alarak tanıtır. Buna göre Acarlar kökeni Kıpçaklara dayanan, kırmızı içen, tabiat ile iç içe yaşayan savaşçı bir kavimdir. Türkçe ve Gürcüce kelimelerden -“pleki, zipka, tsilahta”- oluşan melez bir dile sahiptir⁵. Müslüman oluşları sebebiyle Gürcülere kıyasla kadın-erkek ilişkileri konusunda muhafazakârdırlar. Geleneklerine bağlılık gösterirler. Düğün, cenaze gibi törenleri bütün aile fertlerinin bir araya geldiği önemli birer sosyal ritüel olarak gerçekleştirirler. Bir erkeğin nişan bozmasını, ‘adını çıkarttığı bir kadını’ terk etmesini ‘namus meselesi’ ve cinayet sebebi kabul ederler. Yaşlıların aile ve toplum içinde mutlak karar merci olduğunu düşünürler. Kadının sosyal hayata aktif biçimde katılımını desteklerler. Rusları ve Gürcüleri kimliklerini tehdit eden tarihsel düşmanlar olarak görürler.

Aşk ve özgürlük arzusu romanın üzerinde durduğu bireysel izlekler olarak dikkat çeker. Nişanlısı Dursun Celal’den uzaklaşarak sevgisini Ali Haydar’a yönelten Aşela’nın duygusal değişimi metindeki ideal aşk tanımını ortaya koyar. Aşela, statü kazanmak ve ‘seçkin birinin eşi olmak’ için Dursun Celal’e ilgi duyar. İstekleri uğruna nişanlısının ve kayınvalidesinin tahakkümüne baş eğmeye, ailesinden uzakta yaşamaya, kendini bastırmaya katlanır. Hamile olduğunu öğrenmesi, Erzurum’da yaşadığı zorluklar ve Dursun Celal’in topraklarını kaybetmesi üzerine nişanlısından soğur. Kendisini yargılamadan kabul eden ve her sıkıntısında yardımına koşan Ali Haydar’ın ilgisini fark eder. Gerçek aşkın salt çıkar beklentisi üzerine kurulamayacağını, öznellik reddini gerektirmediğini ve karşılıklı emek esasına dayandığını kavrar. ‘Kendisi olarak/kalarak’ bir erkekle hayatını birleştirme düşüncesi aşk ve özgürlüğün iç içe geçen değerler olduğunu imler. Romanın sonunda tepeden kırçın denizi seyreden Aşela hem kendisini hiç olmadığı kadar özgür hisseder hem de Dursun Celal’in aşkıdan duyduğu hazla ilk kez huzur içinde gülümser. Zikredilen temsil üzerinden roman; baskı altına alınma endişesi ya da çıkar beklentisi olmaksızın temellenen karşılıklı sevgiyi idealize eder.

⁵ Romanda yalnızca diyaloglarda gerçekçilik kaygısı güdülerek yerel söyleyiş ve kelimelere yer verilir. Bu anlayışın en belirgin göstergesi “Aşela”nın “Açela” olarak telaffuzu/yazımı ve Gürcücede yer alan kelimelerin kullanımıdır: “-Açela yavrum gelenleri duydun mu?” (Kuyuş 16), “Hasan Bey vuruldu Beyim, beni Abdullah Ağa gönderdi... Biçolar ateşi bırakıyorlar” (Kuyuş 66). Yazar, okur tarafından anlamı çıkarılamayacağı düşünülen “cadi, guri, biço” gibi Acarların kullandığı kelimelerin karşılıklarını dipnotlarda verir. Yerel ifade ve dil kullanımına bağlı geliştirilen diyaloglarda yapay bir üslup görülmez. Konuşma dilinin akıcılığı ve doğallığı korunur. Diyaloglardaki sınırlı yerel ifade dışında romanın genelinde işlek ve güncel dil kullanımı esas alınır.

Sonuç

Zuhul Kuyaş, Rumi takvimdeki karşılığından mülhem 93 Harbi olarak da anılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı merkeze aldığı *Aşela*'da anlattığı döneme hâkim olmak ve tarihsel gerçekliğe bağlı kalmak için 10 yıl süren ciddi bir hazırlık yapar⁶. Arşiv kaynaklarını tarar. Romanda savaşın seyrine dair verilen istatistiki (asker, yaralı, mühimmat sayıları) bilgiler ve coğrafi betimlemelerin akademik kaynaklarca doğrulanması yazarın tarihi araştırma ve aktarma sorumluluğu taşıdığını gösterir. Dönem gerçekliğini yansıtmaya sorununun olay ve mekân dışında insan ve kültür tarihi boyutuyla da yazarı ilgilendirdiği Acara halkına dair yapılan çözümlemeler üzerinden anlaşılır. Yazar aile kökenlerinin dayandığı Acarlara/Acaristan'a siyaset, dil, gelenek ve yaşayış çerçevesinde tarihsel okuma ile ışık tutar.

Aşela'da yapı unsurları organik bir bütünlük içinde kurgulanır. Olay örgüsünün 93 Harbi ekseninde şekillendirilmesiyle savaşın sıradan insanın yaşamı ve toplumsal düzende yarattığı travmalar aydınlatılır. Hâkim bakış açısı ve anlatıcı tercihiyle işlenen tarihî malzeme ve kurmaca kişileri arasındaki ilişkilere dair 'arka plan' açıklayıcı bir biçimde verilir. Cephenin odağa yerleştirildiği bölümlerde savaş atmosferini duyurma endişesiyle kısa zaman aralıkları kronolojik ve detaylı biçimde aktarılır. Kişilerin ruhsal portreleri ya da Acara'nın tarihi hakkında bilgi verilmek istendiğinde zamansal sıçramalara başvurulur ve uzak geçmişe dönülür. Kapalı mekânların yüzeysel ve kurgu kişilerinin duygu durumu çerçevesinde işlenmesine karşılık açık mekânlar kimlik-coğrafya ilişkisi dikkatiyle geniş biçimde ele alınır. Kişiler savaş gerçeği ve Acara kültürü gölgesinde tanıtılır. Ruhsal çatışma ve toplumsal kriz bağlamında yaşadıkları dönüşüm süreciyle ön plana çıkarılır. Kurgusal izlekte Acara'nın özgün sosyal yapısını hatırlatma, savaşın bölgedeki iz düşümlerini sunma, iktidar sorununu tartışma ve aşk idealini sorgulama gibi meseleler üzerinde durulur. İşaret edilen kurgu özellikleri bağlamında roman; kişiler arasındaki ilişkiler, olaylar ve tarihî zemin arasındaki geliştirdiği sıkı nedensellikte özgün bir dünya tasarlama imkânı bulur.

Tarihin izinde yürütmesi, yazarın kurmaca dinamiklerini ihmal etmesi ya da belirli/büyük tarih anlatısı ile metni durağanlaştırması anlamına gelmez. Yazar bu noktada romanı özgün kılmak için muhayyilesine ve tarihsel boşluklara başvurur. Tarih yazımının savaşı ele alırken anlatmadığı

⁶ Sevin Okyay (2013) kızı Nilüfer Kuyaş'ı kaynak göstererek Zuhul Kuyaş'ın *Aşela*'yı kurgulamak için kapsamlı tarih okumaları yaptığını, arşivlerden yararlanmak için eski yazı öğrendiğini belirtir. Bu durum yazarın tarihî malzemeyi kurgulamadan önce önemli bir araştırma ve öğrenme safhası geçirdiğini (Argunşah 23), tarihî gerçeklik (Argunşah 39) karşısında sorumlu davrandığını gösterir.

ya da ‘bir cümle ile geçtiği’ alanları doldurur. Savaşın Batum cephesine ve Acara milislerinin mücadelesine odaklanır. Yaratılan kurmaca kişiler vasıtasıyla cephe ve cephe gerisinin farklı hikâyeleri/dinamikleri olduğunu ortaya koyar. Böylece savaşı, hâkim tarih yazımı tarafından galipleri, mağlupları, kayıpları belirli sabit bir anlatı olmaktan çıkararak görünmeyen güç ilişkilerinin, birbirinden ayrı beklentilerin yer aldığı yoruma açık bir kurmaca hâline getirir. Acara kültürü, feodalizm, yerel iktidar mücadeleleri ve özgürlük arzusu gibi alt tarih alanlarını düşle(ti)r ve inşa eder.

KAYNAKLAR

- Argunşah, Hülya. *Tarih ve Roman*. Kesit Yayınları, 2016.
- Aydemir, Mustafa. “93 Harbi’nin Türk Romanı’na Yansıması”. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 6, no. 2, 2020, ss. 115-132.
- Çavuş, Rümeyza. “Edebiyat İncelemelerinde Tarihe Yeni Bir Dönüş”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 42, no. 1-2, 2002, ss. 121-133.
- Çetişli, İsmail. *Metin Tahlillerine Giriş 2 Hikâye-Roman-Tiyatro*. Akçağ Yayınları, 2009.
- Dumantepe, Seçil. “Anlatıcı ve Bakış Açısı Bağlamında Tarih Yazımı ve Tarihî Roman Ayrımı”. *III. Milletlerarası Tarihî Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı*. Hazırlayan Dilara Coşkun. Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 2016, ss. 294-303.
- Dural, Baran. *Edebiyatımızın Üvey Evladı Tarihi Roman*. Bizim Gergef Yayınları, 1991.
- Eliuz, Ülkü. “Yoldaki Yolculuk: Anlatıda Zaman”, *Route Educational & Social Science Journal*, c. 7, no. 6, 2020, ss. 170-195.
- Eliuz, Ülkü, ve Emrah Seferoğlu. “Etnik Çadır-Etnik Kimlik: Savaşı Merkeze Alan Türk Romanı Örneğinde”. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. c. 14, no. 27, 2022, ss. 61-90.
- Ezik, Abdullah. “Kayıp Nesnenin/Arzunun Peşinde: Zuhâl Kuyaş Polisiyesinin Ana Hatları”, *Feminizm ve Polisiye*. Hazırlayanlar Ahmet Ümit, Seval Şahin, Didem A. Büyükarman. Sanat Kiritik Yayıncılık, 2024, ss. 159-180.
- Freidman, Norman. “Romanda Yapı Şekilleri”. *Roman Teorisi*. Editör Philip Stevick. Çeviren Sevim Kantarcıoğlu. Akçağ Yayınları, 2017, ss. 136-154.
- Harvey, W. J. “Romanda Sosyal Ortam”. *Roman Teorisi*. Editör Philip Stevick. Çeviren Sevim Kantarcıoğlu. Akçağ Yayınları, 2017, ss. 176-194.
- Koç, Sezgin Özgür. *19. Yüzyılın Son Çeyreği ve 20.Yüzyılın İlk Çeyreğinde Acaralar*. 2007. Gazi Ü, Yüksek lisans tezi.
- Korkmaz, Ramazan. *Yazınsal Okumalar*. Kesit Yayınları, 2015.
- Koyuncu, İsa. “Zuhâl Kuyaş”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü-TEİS*, 2020. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/zuhal-kuyas>. Erişim Tarihi: 17.10.2024.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Kuyaş, Zuhâl. *Aşela*. Kaynak Yayınları, 1985.
- Okyay, Sevin. “Bir İstanbul Hanımefendisi”. *Milliyet Kitap*. Kasım 2013. <http://milli-yetsanat.com/kitap/yazar-detay/-bir-istanbul-hanimefendisi/289> Erişim Tarihi: 20.02.2025.
- Oppermann, Serpil. *Postmodern Tarih Kuramı, Tarihyazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman*. Phoenix Yayınevi, 2006.
- Oylubaş Katfar, Duygu. *Klasik Tarihî Romanda Karakterleştirme*. 2020. Erciyes Ü, Doktora tezi.
- Özgül, Metin Kayahan. *Kandille İskandil*. Hece Yayınları, 2006.

- Ranciere, Jacques. *Tarihin Adları*. Çeviren Cemal Yardımcı. Metis Yayınları, 2011.
- Stevick, Philip. “Bakış Açısı”. *Roman Teorisi*. Editör Philip Stevick. Çeviren Sevim Kantarcıoğlu, Akçağ Yayınları, 2017, ss. 83-84.
- Sükan, Şadi. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı- II'nci Cilt*. Genelkurmay Basımevi, 1985.
- Uçak, Nurcan. *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin Türk Edebiyatındaki Akisleri*. 1997. Gazi Ü, Yüksek lisans tezi.
- Uğurcan, Sema. “Türk Sanat ve Edebiyatında 93 Harbi”. *Edebiyatımız I Edebiyat-Tarih İlişkisi*. Dergâh Yayınları, ss. 102-112.
- Ulucutsoy, Hasan. *Türk Savaş Edebiyatı ve Propaganda (1828-1912)*. 2019. Marmara Ü, Doktora tezi.
- Uyar, Mesut. “Bir Yenilginin Askerî Hikâyesi: 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşının Osmanlı Cephesi”. *Harp Tarihi Dergisi*, no. 4, 2021, ss. 1-37.
- Yalçın Çelik, Sıddıka Dilek. *Yeni Tarihselcilik Kuramı ve Türk Edebiyatında Postmodern Tarih Romanları*. Akçağ Yayınları, 2005.
- Zeyrek, Yunus. *Acaristan ve Acarlar*. (Yayınevi yok), 2001.